

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3010.1146>

TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASI KONTEKSTİNDƏ DİL VƏ ƏLİFBA MƏSƏLƏSİ

Leyla Səfərova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0009-0007-7743-7744>

leyla-or@mail.ru

Xülasə

1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultay türk xalqlarının dil, ədəbiyyat, tarix və mədəniyyət sahələrində elmi əməkdaşlığını təmin edən ilk sistemli platforma kimi dəyərləndirilir. Araşdırmada qurultayın təşkilati strukturu, iştirakçı tərkibi, qəbul olunmuş əsas qərarlar, latın qrafikasına keçid prosesi və dil-mədəniyyət münasibətlərinin formalaşması kimi məsələlər təhlil edilir. Məqalədə həmçinin qurultayın türk xalqları arasında mədəni inteqrasiyanın güclənməsinə verdiyi töhfə və ortaq ədəbi-mədəni məkanın təşəkkülündə rolu qiymətləndirilir. Qeyd olunur ki, bu qurultay yalnız dövrün elmi ehtiyaclarına cavab verməmiş, eyni zamanda türk dünyasında uzunmüddətli mədəni strategiyanın formalaşmasına təsir göstərmişdir.

Açar sözlər: türk dünyası, ortaq dil, mədəniyyət, Birinci Türkoloji Qurultay, əlifba.

THE ISSUE OF LANGUAGE AND ALPHABET IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF COMMON CULTURE IN THE TURKIC WORLD

Leyla Safarova

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The First Turkology Congress is regarded as the first systematic platform that ensured scientific cooperation among Turkic peoples in the fields of language, literature, history, and culture. The study analyzes the organizational structure of the Congress, the composition of participants, key decisions adopted, the process of transition to the Latin script, and the formation of language-culture relations. The article also evaluates the Congress's contribution to strengthening cultural integration among Turkic peoples and its role in the emergence of a shared literary and cultural space. It is noted that the Congress not only responded to the scientific needs of its time but also influenced the development of a long-term cultural strategy in the Turkic world.

Key words: Turkic world, common language, culture, First Turkology Congress, alphabet.

ВОПРОС ЯЗЫКА И АЛФАВИТА В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЙ КУЛЬТУРЫ В ТЮРКСКОМ МИРЕ

Лейла Сафарова

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Первый тюркологический съезд рассматривается как первая систематическая платформа, обеспечившая научное сотрудничество тюркских народов в области языка, литературы, истории и культуры. В исследовании анализируются организационная структура съезда, состав участников, ключевые принятые решения, процесс перехода на латинскую графику и формирование взаимосвязей между языком и культурой. В статье также оценивается вклад съезда в укрепление культурной интеграции тюркских народов и его роль в формировании общего литературного и культурного пространства. Отмечается, что съезд не только ответил на научные потребности своего времени, но и повлиял на разработку долгосрочной культурной стратегии в тюркском мире.

Ключевые слова: тюркский мир, общий язык, культура, Первый тюркологический съезд, алфавит.

Giriş/Introduction

Türk dünyasında ortaq mədəniyyət anlayışı dil, ədəbiyyat, tarix və mədəni yaddaş kimi komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşır. Bu anlayış mədəni inteqrasiya nəzəriyyələri, kollektiv kimlik və mədəni yaddaş konsepsiyaları çərçivəsində izah edilə bilər. Mədəni inteqrasiya dil vasitəsilə yalnız kommunikativ uyğunluğu deyil, eyni zamanda tarixi təcrübənin, dəyərlər sisteminin və simvolik mənaların paylaşılmasını da ehtiva edir. Bu baxımdan ortaq əlifba, terminoloji vahidlik və elmi əməkdaşlıq mədəni inteqrasiyanın əsas şərtləri kimi çıxış edir. I Türkoloji Qurultay məhz bu məsələlərin institusional səviyyədə müzakirə olunduğu ilk genişmiqyaslı elmi platforma olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1920-ci illərdə türk dünyası həm siyasi, həm də mədəni baxımdan ciddi dəyişikliklər dövrünü yaşayırdı. Sovet İttifaqının təşəkkülü, milli kimliklərin formalaşması və mədəni modernləşmə təşəbbüsləri bu dövrün əsas xüsusiyyətləri idi. Xüsusilə dil və əlifba məsələləri, eləcə də mədəni və elmi əlaqələrin sistemləşdirilməsi təcili xarakter daşıyırdı. Bu

ehtiyaclar fonunda I Türkoloji Qurultay türk xalqları arasında elmi və institusional dialoq platforması yaratdı və elmi əməkdaşlığın əsaslarını müəyyənləşdirdi. Vurğulayaq ki, Qurultaydan əvvəl türkoloji tədqiqatlar əsasən regional səviyyədə aparılır, ortaq terminologiya və inteqrasiya zəif şəkildə təmin olunurdu.

I Türkoloji Qurultayın təşkili və elmi əhəmiyyəti. I Türkoloji Qurultay 26 fevral-6 mart 1926-cı il tarixlərində Bakıda keçirilmiş və türk dilləri, ədəbiyyatı, etnoqrafiyası, tarix və mədəniyyət sahələrində elmi müzakirələrin aparılmasını qarşıya məqsəd qoymuşdur. Qurultay türk xalqları arasında ortaq elmi diskursun formalaşdırılması və vahid metodoloji yanaşmaların tətbiqi baxımından da xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Qurultayda ümumilikdə 131 nümayəndə iştirak etmiş, 17 iclasda 38 elmi məruzə dinlənilmişdir [İbrahimov, 2023:86]. Tədbirin təşkilində Azərbaycan Dövlət Universiteti (indiki Bakı Dövlət Universiteti) və müxtəlif türk xalqlarının elmi institutları fəal iştirak etmişdir. Məruzələrin mövzuları və müzakirələrin strukturu əvvəlcədən planlaşdırılmış, qurultayın elmi səviyyəsinin yüksək olması təmin edilmişdir.

Professor A.Babayevin “Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya” əsəri ilə tanış olduqda, qurultay iştirakçıların milli tərkibi böyük maraq doğurur. Belə ki, qeyd olunan mənbədə türk dünyası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu tədbirdə bir çox türk millətləri ilə yanaşı, rus, alman, eston və bir sıra başqa millətlərin nümayəndələrinin iştirakı, onların sayı və kimlikləri barədə geniş məlumat verilmişdir [Babayev, 2016:49].

Qurultayda Fuad Köprülü, Vasili Bartold, Dyula Nemet kimi tanınmış alimlərin iştirakı türkologiya elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu alimlərin yanaşmaları türkoloji tədqiqatlarda tarixilik, müqayisəlilik və multidissiplinarlıq prinsiplərinin möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır. Onların məruzələri türk xalqlarının tarixi, dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti problemlərinin elmi əsaslarla müzakirə olunmasına imkan yaratmışdır.

Qurultayın gündəliyində latın qrafikasına keçid, terminoloji vahidliyin yaradılması, dil normalarının müəyyənləşdirilməsi və etnogenez məsələləri əsas yer tutmuşdur. Bu məsələlər yalnız texniki və filoloji xarakter daşımamış, eyni zamanda mədəni identitetin yenidən qurulması və türk xalqları arasında uzunmüddətli inteqrasiya strategiyasının formalaşdırılması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Tarixən Azərbaycan ərazilərində yaşamış olan türklərin mövcud əlifbası sonradan ərəb istilası səbəbindən istifadə edilmədiyindən, ərəb əlifbasına keçid digər türk xalqlarının dillərində olduğu kimi, özünü o qədər də doğrultmurdu. Çünki ərəb əlifbası Azərbaycan türkcəsinin səs sisteminə tam uyğun deyildi.

Bununla bağlı Bəkir Çobanzadə də öz düşüncələrini bildirmiş, yeni əlifbanın qəbul edilməsinin bütün sistemi dəyişdirməsi ilə bərabər, dilimizin qanunlarına uyğun yeni əlifbanın gələcəkdə milli mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafına misilsiz təkan verəcəyini də qeyd etmişdir.

Həqiqətən də, latın qrafikasına keçid müxtəlif türk dilləri arasında ortaq kommunikasiya mühitinin formalaşmasına xidmət etmiş və 1929-cu ildə Sovet hökuməti tərəfindən Sovet İttifaqının türk xalqları yaşayan bölgələrində mərhələli şəkildə tətbiq olunmuşdur. Bu proses təkcə qrafik dəyişiklik kimi deyil, həm də mədəni modernləşmə və maarifləndirmə siyasətinin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Bu islahat savadlanma səviyyəsinin yüksəlməsinə, elmi nəşrlərin qarşılıqlı oxunaqlılığının artmasına və türk xalqlarının Avropa elmi mühiti ilə əlaqələrinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Əlbəttə, latın əlifbasının asanlıq, texniki baxımdan daha mükəmməl olması, inkişaf etmiş Avropa xalqlarının müasir tələblərə cavab verən təcrübələrindən keçməsi onun ərəb əlifbasından müqayisə edilməz üstünlüyü idi [Cəfərov, 2025:21].

Qeyd etmək lazımdır ki, türk xalqlarının dilləri eyni kökdən gəldiyi üçün bu xalqlar bir-birini asanlıqla anlaya bilir, yəni bu dillərin istər genetik, istər tipoloji, istərsə də qrammatik quruluşu biri-birinə olduqca yaxındır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, dünya dillərində olduğu kimi, təkamül nəticəsində qeyri-qohum dillərin təsirindən türk dilləri ailəsinin müxtəlif qruplarına daxil olan hər bir dilin fonetik sistemində ümumi cəhətlərdən başqa bir sıra fərdi xüsusiyyətlər də özünü göstərməkdədir.

Bu da bir faktır ki, bütün dövrlərdə türkologiyada ayrı-ayrı türk dillərinin problemləri araşdırılsa da, türk dillərinin vahid məsələləri, ünsiyyətdə ümumi cəhətlər tədqiqat mərkəzində dah çox maraq doğurur.

Ortaq ünsiyyət dilinin yaradılması digər bir tərəfdən də ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edərək ortaq mədəni, iqtisadi, elmi əlaqələrin yaranmasında da müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

I Türkoloji qurultayda iştirakçılar tərəfindən müqayisəli türkoloji dilçilik məsələlərinə də diqqət ayrılmışdır. İstər müqayisəli dilçilik, istərsə də müqayisəli türkoloji dilçilik tarixi-genetik qohumluq kimi anlaşılan dil qohumluğu dərəcəsini müəyyənləşdirməyə səy göstərir. Ulu dillərin bərpası, dillərin, dil ailələrinin və onların qruplarının tarixində diaxron proseslərin tədqiqi ilə məşğul olur. Bütün XIX əsr boyu dilçilikdə hakim mövqə tutmuş müqayisəli-tarixi dilçilik məsələləri

I Türkoloji Qurultay kimi elmi məclisdə də diqqətdən kənar qala bilməzdi. *“Qurultayda bu barədə söylənmiş fikirləri İ.Tahirov iki qrupda birləşdirir: 1. Türk dillərinin özləri arasında qohumluğun ortaya çıxarılması məqsədilə müqayisəsi; 2. Türk dillərinin monqol, tunqus, fin-uqor, yafəs dilləri ilə qohumluğunun müəyyənləşdirilməsi məqsədilə müqayisəsi”* [Məmmədova, 2019: 32].

“Başqa xalqlar kimi, türk dünyasını təşkil edən hər bir xalqın da tarixən öz doğma, zəngin ədəbi dili yaranıb formalaşmışdır. Bu çoxsaylı türk ədəbi dilləri, təbii olaraq, bir-birindən az-çox fərqlənir. Həmin fərqlər dillərin bütün komponentlərində və ən çox lüğət tərkibini təşkil edən vahidlərində özünü daha qabarıq göstərir” [İbrahimov, 2017:114; İbrahimov, 2023]

Terminoloji vahidliyin təmin edilməsi və dil normalarının müəyyənləşdirilməsi türk xalqları arasında elmi ünsiyyətin güclənməsində mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə humanitar elmlər sahəsində istifadə olunan anlayışların standartlaşdırılması müxtəlif bölgələrdə aparılan tədqiqatların müqayisəli şəkildə təhlilinə imkan yaratmışdır. Eyni zamanda etnogenez, yazılı ədəbiyyat və folklor elementləri ortaq mədəni irsin əsas komponentləri kimi qiymətləndirilmişdir. Bu müzakirələr türk dünyasında ortaq ədəbi və mədəni məkanın formalaşmasına elmi zəmin yaratmışdır.

Qurultaydan sonra Sovet repressiyaları türkoloji tədqiqatlara ciddi zərbə vurmuş, bir çox alimlər repressiyaya məruz qalmışdır. Bu repressiyalar nəticəsində qurultayda irəli sürülmüş bir sıra elmi təşəbbüslər uzun müddət reallaşdırıla bilməmiş, türkologiya elminin sistemli inkişafı süni şəkildə məhdudlaşdırılmışdır. Bununla belə, XX əsrin sonlarında türk dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə türkoloji tədqiqatlar yenidən canlanmış, ortaq mədəni irsin araşdırılması və qorunması yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Elçin İbrahimov qeyd edir ki, *“XX əsrin 90-cı illərində türk xalqlarının ictimai-siyasi həyatında baş verən çox böyük tarixi dəyişikliklər bütövlükdə türk dünyasının daha da yaxınlaşmasına və milli təməl uğrunda birləşməsinə, bununla birlikdə yeni-yeni problemlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur”* [İbrahimov, 2017:114].

2026-cı ildə I Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyi ərəfəsində bu tədbirin əhəmiyyəti yenidən aktuallaşır və müasir türkoloji tədqiqatlar üçün metodoloji və ideoloji istinad nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Müasir dövrdə türk dünyasında fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlar, akademik şəbəkələr və birgə mədəni layihələr qurultayın irəli sürdüyü ideyaların davamı kimi çıxış edir. Qurultayın irəli sürdüyü ideyalar müasir dövrdə rəqəmsal kommunikasiya vasitəsilə elmi əməkdaşlığın genişləndirilməsi, ortaq terminologiyanın

qorunması və beynəlxalq elmi layihələrin həyata keçirilməsi baxımından aktual olaraq qalır.

Nəticə etibarilə, I Türkoloji Qurultay türk dünyasında ortağ mədəniyyətin formalaşmasında fundamental tarixi mərhələ olmuşdur. Qurultay türk xalqları arasında mədəni inteqrasiyanın yalnız tarixi zərurət deyil, eyni zamanda elmi əsaslandırılmış strateji məqsəd olduğunu ortaya qoymuşdur. Qurultayda qəbul edilmiş qərarlar – latın əlifbasına keçid, terminoloji vahidlik və elmi əməkdaşlıq – türk xalqları arasında mədəni inteqrasiyanın əsasını qoymuşdur. 100 illik yubiley bu elmi və mədəni irsin davamlılığını və müasir dövrdə də aktuallığını bir daha təsdiqləyir.

Bütün bunlara baxmayaraq, türk dünyasında ortağ əlifba məsələsi öz həllini tapmamış problem kimi hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır və bu məsələ həll olunmadan ortağ ünsiyyəti yaratmağın mümkünsüzlüyü qaçılmazdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Babayev, A., (1998). Bəkir Çobanzadə. – Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı – 312 s.
2. Babayev, A. (2016). Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda türkologiya. – Bakı: Elm Nəşriyyatı. – 336 s.
3. Cəfərov, N., Hüseynova, M., Qəribli, A. (2025). Birinci Türkoloji Qurultayda əlifba məsələsi // “Türkologiya” jurnalı, №1(3). – Bakı: – s.11-31.
4. İbrahimov, E. (2023). Common Language and Alphabet for the Turcic people at the First Turkology Congress / Proceedings of Conference Foundations and Trends in Research, March 30-31. – Copenhagen: Denmark. – p.86-89.
5. İbrahimov, E. (2023). Türk dünyasında ortağ əlifba və ünsiyyət dili. – Bakı: “Class Print” Nəşriyyatı. – 272 s.
6. İbrahimov, E. (2017). Türk xalqlarının ortağ əlifba, imla və ünsiyyət dili. – Bakı: “Mütərcim”. – 184 s.
7. Məmmədova, E. (2019). Birinci Türkoloji Qurultay və dil məsələləri // “Elmi iş” (humanitar elmlər üzrə aylıq beynəlxalq elmi jurnal), №10/49. Bakı: – s.31-34.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>04.02.2026</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>08.02.2026</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>19.02.2026</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Məhərrəm Məmmədli</i>
	<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>

TÜRK DİLLƏRİNDƏ ORTAQ TERMINOLOGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

Sevda Abbasova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>
sevda411@mail.ru

Xülasə

XX əsrin sonunda Sovetlər Birliyinin dağılması ilə birlikdə türk xalqları ortaq əlifba, ortaq dil və ortaq terminlər axtarışına başladılar. Bu, tarixi zərurətdən irəli gəlirdi. Ortaq dil kimi türk xalqlarının hər birinin anlaya biləcəyi süni dil yaratmaq və ya mövcud türk dillərindən birini ortaq dil olaraq istifadə etmək təklifləri irəli sürüldü. Bu həmçinin ortaq dil axtarışında türk dilləri arasında ortaq terminologiyanın yaradılması demək idi.

Müasir mərhələdə elmdə yeni anlayışlara uyğun terminlər yaratmaq, bu anlayışlara daha çox uyğun olan tək bir termindən istifadə etmək, terminləri standartlaşdırmaq və onların beynəlxalq anlaşılmasını təmin etmək üçün tətbiqi tədqiqatlar aparılması vacibdir. Məqalədə ortaq terminologiya əlaqədar fikir və mülahizələr bildirilir. Qeyd edilir ki, ortaq terminologiyanın yaradılması, türk xalqlarının və onların ədəbi dillərinin birliyini reallaşdırmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: türk xalqları, ortaq əlifba, ortaq dil, ortaq terminologiya, ədəbi dil birliyi problemi.

ISSUES OF COMMON TERMINOLOGY IN TURKISH LANGUAGES

Sevda Abbasova

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

At the end of the 20th century, with the collapse of the Soviet Union, the Turkic world began to search for a common alphabet, a common language and common terms. This arose from historical necessity. At that time, proposals were put forward to create an artificial language that each of the Turkic peoples could understand as a common language, or to use one of the existing Turkic languages as a common language. This also meant the creation of common terminology among Turkic languages in the search for a common language.

At the modern stage, it is important to create terms in science that are appropriate for new concepts, to use a single term that is more appropriate for these concepts, to standardize terms and to conduct applied research to ensure their international understanding. The article presents ideas and considerations related to common terminology. It is noted that the creation of common terminology is important in terms of realizing the unity of the Turkic peoples and their literary languages.

Key words: Turkic peoples, common alphabet, common language, common terminology, the problem of literary language unity.

ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

Севда Аббасова

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В конце XX века, с распадом Советского Союза, тюркский мир начал поиски общего алфавита, общего языка и общих терминов. Это было вызвано исторической необходимостью. В то время выдвигались предложения о создании искусственного языка, который каждый из тюркских народов мог бы понимать как общий язык, или об использовании одного из существующих тюркских языков в качестве общего языка. Это также подразумевало создание общей терминологии между тюркскими языками в поисках общего языка.

На современном этапе важно создавать термины в соответствии с новыми понятиями в науке, использовать единый термин, более подходящий для этих понятий, стандартизировать термины и проводить прикладные исследования для обеспечения их международного понимания. В статье представлены идеи и соображения, связанные с общей терминологией. Отмечается, что создание общей терминологии важно с точки зрения реализации единства тюркских народов и их литературных языков.

Ключевые слова: тюркские народы, общий алфавит, общий язык, общая терминология, проблема единства литературного языка.

Giriş/Introduction

Hal-hazırda müstəqil Azərbaycan Respublikası digər türk dövlətləri ilə bütün sahələrdə əməkdaşlıq edir. Siyasi, iqtisadi, diplomatik və mədəni əməkdaşlıq ortaq terminologiyanın yaradılması, türk xalqlarının və onların ədəbi dillərinin birliyini reallaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Bu əməkdaşlığın

daha da yaxınlaşması və gələcək inkişafı eyni zamanda türk dillərinin lüğət tərkibinə də öz təsirini göstərir. Ortaq terminologiyanın yaradılması, türk xalqlarının və onların ədəbi dillərinin birliyini reallaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Ortaq terminologiyanın əhəmiyyəti. Bildiyimiz kimi, terminologiyanın tədqiqat materialı əsasən terminlərdən və konkret söz vahidlərindən ibarətdir. Bir dildə terminin statusunu nəzərdən keçirərkən, ilk növbədə onun dilin əsas vahidi olan sözlə əlaqəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Termin və söz arasındakı fərqlər uzun müddətdir terminologiyanın vacib məsələlərindən biri hesab edilir. Terminin tərfi ilk növbədə termin və söz arasındakı əlaqələrin izahını tələb edir. Hər bir termin əvvəlcə dilin lüğətinin ümumi növ vahidlərinə daxil olur. Bir terminin dilin konkret lüğətinə daxil edilməsi terminin konkret xüsusiyyətləri ilə izah edilən ikinci dərəcəli funksiyadır.

Bu vəziyyət göstərir ki, ümumi lüğətdəki termin vahidləri ilə sözlər arasındakı sərhəd sabit deyil və termini digər sözlərdən fərqləndirən element tarixi deyil, funksionaldır. Beləliklə, terminlərin ümumi lüğət vahidlərinə çevrilməsi və əksinə, gündəlik həyatda istifadə olunan sözlərin termin kimi istifadəsi daim davam edir. Buna görə də, terminin mahiyyəti və xüsusiyyəti özünü funksional olaraq göstərir. Bu səbəbdən, terminlərin xüsusiyyətlərini qeyd etməzdən əvvəl onları ümumi lüğətdəki sözlərdən fərqləndirən funksiyalarını izah etmək daha məqsədəuyğundur.

Ümumi lüğətdəki sözlər hər kəsə məlum olan şeyləri, hadisələri və ideyaları adlandırır. Bu şeylərin və hadisələrin adları nə vaxtsa insanlar tərəfindən icad edilmişdir. Bu adları qəbul edirik. Lakin terminlərdə kök və şəkilçilərin adlandırma funksiyası köhnə adlandırma korrelyasiyasını aradan qaldırmaqla və yeni elmi anlayış və semantik əlaqələr yaratmaqla yeni şəkildə, yeni tarixi kontekstdə və vəzifədə istifadə olunur. Yeni adlandırma nəticəsində ortaya çıxan bu adlandırma (yeni anlayışı aydın şəkildə izah etmək və onun izahı üçün uyğun olması şərti) artıq termin funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Beləliklə, *“...ümumi sözün adlandırma funksiyası əsasən kiminsə müstəqil iradəsinə buraxılsa da, terminin bu funksiyası şüurlu şəkildə prinsiplial səviyyəyə qaldırılır. Dilin bu iki vahidi arasında bəzi ümumi cəhətlərlə yanaşı, fərqlər də var. Termin elm, texnika incəsənət və s. sahələrdə tam şəkildə müəyyənlanmış hər hansı bir anlayışı ifadə edir”* [Sadıqova, 2002:14].

Türk dillərində terminologiya yaratmaq üçün bir çox imkanların olduğunu deyə bilərik. Türk dilləri aglütinatif dil qrupuna aid olduğundan, bu dillərdə yeni sözlər yaratmaq üçün istifadə edilən ən çox yayılmış üsul

morfoloji üsuldur. Affiks sistemi hər bir türk dilində yüksək inkişaf etmişdir. Affikslər söz kökünə nisbətən mövqeyindən asılı olaraq bir neçə kateqoriyaya bölünür. Affikslər üçün ən çox yayılmış terminlər şəkilçi və prefiksdır. Prefiks, sözün kökündən əvvəl qoyulan və mənasını dəyişdirən əsas elementlərindən biridir. Bu gün prefikslər müxtəlif dillərdə, geniş istifadə olunur. Onlar sözün mənasını dəyişdirməyə kömək edir, onu daha dəqiq və ifadəli edir.

Təxmini hesablamalara görə, türk dilində əllidən çox isim-isim şəkilçisi və altmışdan çox fel-isim şəkilçisi mövcuddur. Bundan əlavə, yeni sözlər birdən çox şəkilçinin birləşdirilməsi ilə törənə bilər. Feillər və sifətlər zamanla nominallaşdırma (növlərini dəyişdirmək) yolu ilə termin kimi istifadə edilə bilər. Buna uyğun olaraq, adlandırma funksiyası terminlərin əsas və fundamental xüsusiyyəti kimi qəbul edilməlidir. Terminlərin digər bir funksiyası məlumat ötürmə funksiyasıdır. Termin elmi fəaliyyət nəticəsində yaranır və bu elm sahəsində çalışan insanların bilməli olduğu sabit, məlumatverici bir anlayış ehtiva edir. Məlumat ötürmə funksiyası terminin ümumiləşdirmə funksiyasını da şərtləndirir. Bir anlayış müəyyən bir elmi sahəyə aid olduğu kimi, termin də sabit bir alt dilin elementidir və yalnız bu alt dildə istifadə olunur. Terminlər müəyyən bir elmi sahədə istifadə olunur və həmin sahədəki insanlar arasında ünsiyyət prosesini asanlaşdırır və sürətləndirir.

Terminlə ifadə edilən anlayışın müəyyən məhdudiyyətləri olduğu üçün terminin məhdudlaşdırıcı funksiyasından danışmaq yerinə düşər. Bu barədə türk tədqiqatçısı A. Minsafina qeyd edir: “*Yeni bir anlayış və ya əvvəllər terminoloji bir anlayış termin səviyyəsinə gətirildikdə, mütəxəssis bu anlayış üçün ad seçərkən bu adı digər elmi sahələrdən və ya gündəlik nitqdən fərqləndirməyə diqqət yetirir*” [Minsafina, 2020:198]. Terminlərin məhdudlaşdırıcı funksiyası əvvəlcə kök və şəkilçinin seçilməsi ilə həyata keçirilir. Beləliklə, bir anlayış digərindən mənə və ya səs baxımından fərqlənir. Məsələn, tatar dilində eyni kökə müxtəlif şəkilçilər əlavə etməklə fərqli terminlər əmələ gəlir: *erí-mä* (məhlul, ərimə) və *erí-t-mä* (ərinti); *kuş-ıl-ma* (birləşmə), *kuş-ıl-gak* (hibrid) və *kuş-ım-ça* (şəkilçi). (nümunələt tatar dilinə aiddir)

Nümunələrə görə, terminin kök və şəkilçi kimi digər morfoloji elementlərinin seçilməsi ilə həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı funksiyasının bütün türk dilləri üçün keçərliliyi olduğunu demək mümkündür. Terminin ifadə gücü, bir qayda olaraq, reallığın dərin konseptual əks olunmasına yönəlmiş məntiqi funksiyadır. Buna görə də, “*....terminlər ümumi sözlərin*

canlı və məcazi fərqlərindən daha çox obyektiv, qərəzsiz və məntiqlidir”
[Minsafina, 2020:201].

Terminlər istənilən elmi tədqiqatda vacibdir, çünki onlar mütəxəssislərə, alimlərə və tədqiqatçılara ortaq elmi dildən istifadə etməyə və qarşılıqlı anlaşmanı təmin etməyə, məlumatların qavranılmasına imkan verir. Standart mənaya (tərifə) malik terminlər elmi anlayışları aydın və dəqiq izah edir.

Müasir mərhələdə elmdə yeni anlayışlara uyğun terminlər yaratmaq, bu anlayışlara daha uyğun olan tək bir termindən istifadə etmək, terminləri standartlaşdırmaq və onların beynəlxalq anlaşılmasını təmin etmək üçün tətbiqi tədqiqatlar davam edir.

1990-cı illərdən başlayaraq Azərbaycanda elmin, texnikanın inkişafı və digər dövlətlərlə əlaqələrin möhkəmlənməsi terminologiyanın inkişafına səbəb oldu. 2000-ci ildə Terminologiya Komitəsi Terminologiya Komissiyası adlandırıldı və elm və texnologiya, iqtisadiyyat və mədəniyyət kimi sahələrdə terminologiyanın formalaşdırılması, kompüter elmləri, elektronika sahələrində terminlərin yaradılması üzərində iş aparıldı.

Nəticə/Conclusion

Türk xalqlarının ortaq dil birliyi üçün terminlərin yaradılması haqqında deyilən mülahizələrə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar: ortaq terminologiyanın yaradılmasında əsas mənbə kimi türk dilləri olmalıdır. Türk xalqlarının çoxunda işlədilən eyni yaxın terminin seçilməsi məqsəduyğundur. Bu işin genişləndirilməsi və daha geniş yayılması üçün ortaq terminoloji lüğətlərin hazırlanması və türk dilli dövlətlərə çatdırılması vacibdir. Türk dillərində ortaq terminologiyanın yaradılması dil birliyimizin əsas göstəricisi və gələcək təminatımızdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Dəmirçizadə, Ə. (1979). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif. – h.1. – 268 s.
2. Hacıyev, T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi (iki hissədə) / T.Hacıyev. – Bakı: – Elm, h.1. – 476 s.
3. Milli dirçəliş. I Türkoloji qurultay və ədəbiyyat məsələləri (2020). – T.Hüseynoğlu. 27 noyabr 2020 tarixində arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 16 avqust 2020.
4. Xudiyev, N. (1990). Azərbaycan Edebi Dili Tarixi. – Ankara, – 491 s.
5. Qasimov, M. (1973). Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. – Bakı: Elm. – 96 s.

6. Qurbanov, A. (1999). Ortaq türk ədəbi dili. – Bakı: Gənclik. – 454 s.
7. Minsafina, A. (2020). Çağdaş türk dillərində terminoloji inkişafın imkan və yolları. – İstanbul, – 129 s.
8. Sadıqova, S. (2005). Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. – Bakı: Elm. – 348 s.
9. Sadıqova, S. (2002). Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri. – Bakı: Elm. – 230 s.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 02.06.2026

Qəbul edilib 13.02.2026

Nəşrə tövsiyə edib Sevinc Əliyeva
filologiya elmləri doktoru, professor